

MATERIÁLY A DISKUSE

IVO POSPÍŠIL

SVĚT TEXTU PO STRUKTURALISMU: LITERÁRNÍ VĚDA A JEJÍ STŘEDOEVROPSKÉ SOUVISLOSTI (Úvahy in margine knihy Ryszarda Nycze *Tekstowy świat*)

První vydání knihy dnes již klasika polské literární vědy **Ryszarda Nycze** *Tekstowy świat* vyšlo roku 1992 a dotisk o tři roky později; ve spojitosti s tím roste počet autorských úvodů a předmluv. V prvním textu, který uváděl první vydání, autor pochybuje, zda už dozrála doba k monografii na dané téma, když stále ještě žijeme uprostřed poststrukturalistických jevů, nicméně vysvětluje stavbu své práce a její logické skloubení. Dodatek k dotisku z roku 1995 již svědčí o tom, že si autor uvědomil narůstající literaturu předmětu. A konečně v předmluvě k vydání z roku 2000 (*Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*. Universitas, Kraków 200, 348 s.) již poukázal na širší souvislosti spojené s určitou deziluzí z této metodologie, trvá však na tom, že „dziedzictwu poststrukturalizmu nie można odmówić ani poznawczej doniosłości, ani konstruktywnej roli w refleksji nad statusem współczesnej teorii literatury, ani wreszcie inspiratorskiej siły dla dalszych poszukiwań“ (s. 15).

Nyczova kniha, která vznikla sebráním studií a referátů od 80. let 20. století, začíná obecnými úvahami souvisejícími s poststrukturalistickou skepsí, překonáváním literárněvědného fundamentalismu a dogmatismu, s formováním invertované teorie-metateorie, spíše labilní hry prvků, jejíž jádro tvoří koncepce intertextuality. Nyczova kniha je v této a dalších pasážích vlastně původní, živě napsanou učebnicí dekonstruktivismu a postmodernismu, v níž autor prokázal znalosti zejména anglosaské produkce vycházející z J. Derridy, exploatoval mj. studie z časopisu *Genre* a poukázal na paradox, že se dekonstruktivismus pokládá za americkou věc, byť ani Derrida ani Paul de Man nejsou Američany. Ve výkladu se opírá především o Derridovu filozofii jazyka a dekonstrukci jako metodu, přičemž odkazuje k řadě anglicky psaných studií o dekonstrukci¹;

¹ J. Culler: *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature*, 1980; *On Deconstruction. Theory and*

mnoho bylo přeloženo do polštiny, leccos i do češtiny. Při pohledu na množství knih o dekonstrukci se nebráním nostalgii: když jsem tyto knihy pročítal na podzim 1985 v Kongelige Bibliothek v Kodani, nebyla v oficiální české literární vědě dekonstrukce vůbec běžná, i když se o ní vědělo; spíše se plíživě kultivovaly hermeneutické přístupy, o jejichž literárněvědnou reflexi se u nás od 60. let pokoušel František Kautman² – teprve od poloviny 80. let se bylo možné oprít o sovětské práce³, jak to učinil ve své průkopnické práci vydané v Brně Z. Mathauser⁴, a až na přelomu 80. a 90. let se v českém prostředí zjevili další pozdní „objevitelé“ filologické hermenutiky a dekonstrukce, a to v době, kdy ve světě už byla za klimaxem.

Poláci na tom byli – v důsledku kulturního liberalismu i vnitřního uspořádání literární vědy – podstatně lépe, alespoň pokud jde o informovanost a možnost nové věci oficiálně a kriticky reflektovat. V referátu předneseném na konferenci o recepční estetice v Magdeburgu roku 2000, který nesl název *Literaturwissenschaftliche Technologie, Psychologie und Rezeptionsästhetik: die tschechische und slowakische Situation* a jehož myšlenky se objevily i jinde⁵, jsem upozornil na několik možných příčin. Jednou z nich je jev, jemuž například v Itálii odpovídalo naopak pomalé objevování strukturalismu pod tlakem intuitivistických žáků Benedetta Croceho: totiž silná pozice strukturalismu a neostrukturalismu, která zpomalovala pronikání a recepci postrukturalistických jevů; ty se k nám dostávají v poněkud jiné podobě jako sémiotika, duchovněná reflexe, jako akcentovaná prostorovost literatury apod. Tato situace má však i další pozadí: zatímco Češi méně a pozdě kultivovali hermeneutiku a dekonstrukci (Kožmínovo čtení Derridy je v podstatě teprve včerejšího data⁶), Poláci, vycházející z fenomenologických kořenů a rozvíjející z této báze například genologii, vidí spíše různé varianty francouzského strukturalismu, sémiotiky a jimi zpracovaného Bachtina, méně si již všímají původní a nejstarší fáze jazykovědného a literárněvědného strukturalismu, tedy pražského či českého; s tím jde ovšem ruku v ruce opomíjení české moderny a zejména avantgardy a její pionýrské úlohy na teritoriu střední a středovýchodní Evropy (Ostmitteleuropa). Pak ovšem jinak vypadá i kultura poststrukturalismu. Jinak řečeno: to, co se někdy v poststrukturalistické literární vědě objevuje jako novum či reakce na imanentismus, bylo

Criticism after Structuralism, 1982; Ch. Norris: Deconstruction: Theory and Practice, 1982; Deconstructive Turn, 1983; V. B. Leitch: Deconstructive Criticism. An Advanced Introduction, 1983; Untying the Text: A Post-Structuralist Reader, 1981; M. Ryan: Marxism and Deconstruction: A Critical Articulation, 1982; The Yale Critics: Deconstruction in America, 1985, etc. etc.

2 F. Kautman: Hermeneutika a interpretace, in: F. K.: K typologii literární kritiky a literární vědy, Praha 1996.

3 Mj. Germenevtika: istorija i sovremennost'. Moskva 1985.

4 Z. Mathauser: Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu. Brno 1988.

5 I. Pospíšil: Středoevropská křížovatka a počátky poststrukturalistické fáze literární vědy v Československu. In: Litteraria Humanitas VIII. Komparatistika – genologie – translato-logie. Krystyna Kardyni-Pelikánová, Brno 2000, s. 155–166.

6 Z. Kožmín: Smysl dekonstrukce. Derridovy průřezy. Brno 1998; viz naši recenzi: Derrida očima českého literárního vědce, Slavica Litteraria, X 4, 2001, s. 137–138.

již de facto implicitně zpracováno v některých českých meziválečných koncepcích. Neboť český strukturalismus měl více podob a individuálních variant, byl jevem vnitřně rozvrstveným a do značné míry rozporným a otevřeným, nehledě na jisté doktrinářství. Je možné, že kdyby svět znal lépe tyto jevy, které ostatně do USA přenesli R. Jakobson a ještě více R. Wellek⁷, nebyly by poststrukturalistické reakce tak ostré nebo by byly jiné.

V úvodní charakteristice dekonstrukce Nycz zdůrazňuje zejména tzv. marginální prvky textu, které přitom mají klíčový, primární ráz a funkci a zachycují konkrétní texty do textové sítě, neboť neexistuje text uzavřený sám do sebe⁸; význam je tedy labilní a pohyblivý, každé „reading“ je vlastně „misreading“; to ovšem dekonstruktivisty vede k budování svazku literatury a filozofie, neboť „pod“ textem jsou skryté pružiny myšlenkové a světonázorové.

Dominantní partii Nyczovy knihy je pojednání o intertextualitě, textech a žánrech. Intertextualitu primárně chápe jako kategorii obepínající tu vztahovost textu, která v procesu literární komunikace směřuje k volbě a vytváření jiných textů, přičemž mluví o vztahu text – text (Buczowského odkazy na Carlyleův román *Sartor Resartus*), text – žánr (žánr jako normativní invariant, archetext, jakýsi ideální prototyp) aj. Speciálně se věnuje vztahu intertextuality a mimeze, které se podle autora kříží v neuralgickém bodě: na jedné straně je intertextualita skrytou podobou mimeze, její rétorické strategie a iluzivní mašinérie, na druhé je zase mimeze ideálem či skrytým cílem intertextové aktivity (s. 106); současně intertextualita funguje jako prostředník intra- a extratextových vlastností.

Teorii interpretace klasifikuje Nycz mimo jiné jako vícevýznamovost (Leśmianova symbolická alegorie *Strój* z roku 1920, v níž se za aluzí lidové písně skrývá gnostický archetyp, tedy „druhý význam“) a alternativnost (dvojznačné epifanie Różewiczovy) aj. Pluralita interpretace a nejednoznačnost textu vedou k vytváření hierarchie jeho valencí. Nycz dále poukazuje na vztah postmodernismu a poststrukturalismu (podle J. Cullera možnost lokace teorie „za“ nebo „nad“ sféru předmětu), ale to už bylo dávno před dekonstrukcí – fenomenologický pojem „Einklammerung“ a v rámci imanentních metod snahy o „exaktizaci“ literární vědy (úvahy Jiřího Levého, porada sovětských literárních vědců v Gorkém na počátku 60. let 20. století z iniciativy J. Lotmana, úvahy D. S. Lichačova aj.⁹).

V rekapitulačních pasážích (s. 191–196) autor uvádí, že postmodernismus by mohl mít literárněhistorický *raison d'être* jen tehdy, pokud konotuje i postavantgardismus a postrealismus; postmodernismus – stejně jako v sféře teorie poststrukturalismu – je kritickou autoreflexí, vychází z intertextovosti a ontolo-

7 I. Pospíšil – M. Zelenka: René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturalní estetiky. Brno 1996.

8 Viz např. námi v řadě studií citovaný G. S. Morson (*Hidden in Plain View. Narrative and Creative Potentials in „War and Peace“*. Stanford 1987).

9 Viz mj. J. Levý (ed.): *Bude literární věda exaktní vědou?* Praha 1971. *Teksty sovětského literaturovědeckého strukturalizmu. Herausgegeben und eingeleitet von Karl Eimermacher.* München 1971. D. S. Lichačev: *Očerki po filosofii chudožestvennogo tvorčestva.* Sankt-Peterburg 1996.

gické nestálosti; v teorii a umělecké praxi již není rozporu, ale je tu vícespek-
tová heterogenost, není již dichotomie, ale interference, vzdalující se tradiční-
mu evolucionismu. V postmodernismu, stejně jako v poststrukturalismu, pře-
staly již být techniky a paradigmatata závazné.

V druhé části knihy aplikuje Nycz své výklady a interpretace na konkrétní
klíčové jevy, které jsou emblémem postmodernismu a objektem zkoumání post-
strukturalismu. V první řadě to je parodie a pastiš (pastiche), mezi nimiž rozli-
šuje. Parodie vystupuje ve významu žánru, jako stylizace („technologické“ po-
jetí J. Tyňanova), jako estetická kategorie směřující k vybudování nové
originální struktury díla v dialogické interakci s jinými texty. Nycz si všímá to-
ho, že parodie jako stylizace obvykle nepokrývá celý text, ale jen roztroušené
fragmenty či aspekty týkající se zejména umělecké techniky (Kunstgriff, pri-
jom). Pak se už věnuje materiálu polské literatury: na jedné straně tvrdí, že by
nebyl problém napsat dějiny polské parodie, neboť tento jev je zde zastoupen
jen slabě, na druhé straně uvádí řadu příkladů parodijské stylizace, například
z okruhu skamandritů (Tuwin, Słonimski, Iwaszkiewicz). V případě S. Witkie-
wicze užívá termínu M. Głowińského „konstruktivní parodie“; ostatně nárůst
parodií od 60. let směřuje ke grotesce, absurditě, autotematické próze, metaficki
a lingvistické poezii. Parodie má zábavnou, satirickou, kritickou a konstruktivní
funkci, v oné poslední se stává stylotvorným mechanismem. Má také řadu ji-
ných aspektů, mezi jinými autoreferenční a intertextový a má také potenci mísit
se s burleskou a travestií a nabývat podoby koláže.

Pastiš, který se jako terminus technicus užívá od klasicismu, je založen na
strategii celostního vytváření výpovědního paradigmatu (Tuwimův pastiš *Jak by*
B. Leśmian napsal báseň *Wlazł kotek na płotek*); důležitý je právě kondicionál
(„jak by napsal“). S tím je také spjat problém falz. Parodie a pastiš, které byly
dříve marginálními útvary, získávají právě v postmodernismu založeném na
hravosti, ambivalenci a znejistění novou dominanci.

Strukturně sem ovšem patří i koláž, a to již svým propojením výtvarného
umění a literatury (franc. *papiers collés*; *collez* = oblépovat papírem – viz P.
Picasso a G. Braque). Literární koláž analyzuje Nycz na próze Leopolda
Buczowského: podstatné je na něm spojení hotových (ready-made) prvků. Po-
dobně velký význam má v postmodernismu a poststrukturalismu problém novi-
nářství v literatuře a dokumentarizace literatury (dokládá to známým citátem
z Karla Čapka). Tezí o mimetismu se druhé vydání Nyczovy knihy uzavírá.

Tak inspirativní monografie shrnující z pozice takřka deseti let od svého prv-
ního vydání dění od sklonku 60. let 20. století s exkursy do literární minulosti
by se měla stát objektem analýz a komentářů. I u vědomí toho, že kniha je urče-
na především polskému čtenáři, je škoda, že autor nevzal více v úvahu další
středoevropské a české dění, a to nikoli z důvodu jakési chtěné nadstandardnosti
česko-polských vztahů, ale z důvodů zcela věcných a světových. Výrazněji pří-
tomný český aspekt v publikaci mající teoretický ráz je o to bolestnější, že kory-
feje světové literární vědy – zejména R. Jakobson a R. Wellek – prošli před
příchodem do USA ve 20.-30. letech 20. století českým prostředím. R. Nycz
přináší cenný materiál a především anglosaskou literární teorii reagující svým

derridovským dekonstruktivismem na „tvrdé“ polohy francouzského a amerického strukturalismu (z autopsie vím, že britské prostředí nebylo strukturalismem zasaženo ani na počátku 70. let 20. století a směry avantgardní včetně surrealismu vnímalo spíše okrajově prostřednictvím zájmových skupin předvádějících klasické básnické čtení; sám jsem se takových čtení v Leedsu roku 1973 zúčastňoval); český strukturalismus kultivoval v některých osobnostech „měkčí“, vládnější polohy (R. Wellek) a české avantgardní prostředí nabízel pozoruhodnou teorii moderních výtvarných technik (K. Teige); v té době byli Češi v progresivitě uměleckých postupů hned za Francouzi a v něčem i před nimi. Nelze ovšem zapomínat ani na zkušenost tzv. Šaboukova týmu v 70. letech 20. století¹⁰, který se pokoušel leccos personálně i metodologicky pronést ideologicky drsným prostředím (to se dnes nespravedlivě ignoruje), a tzv. Nitranského týmu: Anton Popovič, druhdy brněnský žák F. Wollmana, poukazyval na význam metatextu a kvázimetatextu¹¹; český polonista a slavista Karel Krejčí je jedinečným pramenem znalostí o slovanské heroikomice, kam patří právě žánry studované Nyczem v souvislosti s jejich dynamickým rozvojem a dominancí v postmoderně.¹² Je tedy poučné si uvědomit – zvláště když tak často a rádi mluvíme o české metodologické světovosti v meziválečné estetice a literární vědě (a nejen v ní) – že tyto jevy zdaleka nejsou tak známy a není jim zdaleka přikládán tak velký význam, jak se u nás často traduje: jejich znalost a uznání je omezeno na určité kruhy americké literární vědy spjaté s Evropou především emigračními vlnami (kromě koryfejí Jakobsona a Wellka to jsou čeští literární vědci, kteří do USA odešli po roce 1968) nebo na určité evropské literární vědce spjaté s bohemistikou jako součástí slavistiky.

Nyczova publikace, která znamená – podle mého soudu – polskou i evropskou událost posledního desetiletí 20. století tím, že snáší materiál, sumarizuje, syntetizuje a vykládá jevy charakterizující vývoj literárního umění a literární vědy druhé poloviny 20. století v souvislosti s „koperníkovským obratem“ směrem od strukturalismu, získá nový rozměr konfrontací se srovnávacími pracemi na širším evropském a světovém materiálu s poukazem na další evropské a přímo středoevropské souvislosti. Pokud jde o české přínosy: je nutno již konečně překonat monopolní, jednostranný a jednosměrný výklad českého strukturalismu, vidět jej spíše v spojitostech s jinými proudy a celkovým metodologickým směřováním meziválečným na komparatistickém základě nejen jako součást evropského a světového myšlenkového hnutí, ale především jako metody, která vyrostla zejména na slovanském a slavistickém materiálu. Právě tato kontextovost a komparativnost umožní snazší přijímání našeho „rodinného stříbra“ ve světě obecně, nikoli jen v omezených badatelských skupinách.

¹⁰ Viz kolektivní publikaci *Umění a skutečnost*, Praha 1976.

¹¹ F. Miko – A. Popovič: *Tvorba a recepcia*. Bratislava 1978.

¹² K. Krejčí: *Heroikomika v básnictví Slovanů*. Praha 1964.

